

УДК 141.319.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.62.12>

УЯВА ЯК ЗДАТНІСТЬ ДО СТВОРЕННЯ МОРАЛЬНОГО Й ЦІННІСНОГО ПРОСТОРУ БУТТЯ В ПРАВОЗАХИСНІЙ ПРАКТИЦІ

Наталія Дресвяннікова

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

Стаття розглядає феномен уяви як ключову складову частину формування моральних та ціннісних основ особистості й суспільства, впливаючи на розвиток гуманізму і правозахисту. Авторка пропонує аналіз етичного та аксіологічного вимірів уяви через призму метаантропології Н. Хамітова та соціальної метаантропології С. Крилової, які описують різні рівні буття людини (в координатах буденного, граничного і метаграничного вимірів буття людини) і суспільства (в буденному, граничному та метаграничному бутті людини) та їхній вплив на уяву, мораль і цінності.

Особлива увага приділяється ролі уяви у створенні ціннісних образів, що трансформують буття і підсилюють правозахисні практики. Через уяву людина актуалізує філософський світогляд, відкривається до іншого і формує гуманістичний образ майбутнього, який стає моральним ресурсом у складних соціально-політичних обставинах, зокрема в умовах війни. Крім того, уява розглядається як спосіб формування і переживання моральних цінностей.

У статті досліджується гіпотеза про розуміння важливості уяви у становленні цінностей через її етичні та аксіологічні аспекти, що складають основу правозахисту в суспільстві. Також у статті робиться акцент на необхідності синтезу етичного та аксіологічного підходів для глибшого розуміння уяви, а також пропонується концепт імагінативної аксіологеми як цілісної образно-смісловної структури, що втілює цінності та історично змінюється, стимулюючи етичні трансформації. Вводиться поняття гуманістичної імагінативної аксіологеми, яка актуалізує усвідомлення цінностей людини і реальне забезпечення її прав. Наводяться приклади гуманістичних імагінативних аксіологем з різних епох і культур (антична філософія, Середньовіччя, новий час, модерн тощо) які слугували фундаментом для поняття прав людини, гуманістичних цінностей та навіть формування правозахисних інституцій.

Завдяки запропонованому концепту «гуманістична імагінативна аксіологема» відкривається усвідомлення можливості формування ціннісного простору в суспільстві, заснованого на загальнолюдських та гуманістичних засадах.

Ключові слова: уява, імагінативна аксіологема, гуманістична імагінативна аксіологема, метаантропологія, соціальна метаантропологія, правозахист, ціннісний простір буття.

*«Моральна уява – це те, що дозволяє
нам бачити несправедливість,
перш ніж вона стане нормою»
М. Нуссбаум*

Гіпотеза – феномен уяви потребує більш ґрунтовного дослідження в етичному та аксіологічному аспектах, які дають розуміння важливості уяви у становленні цінностей, що створює моральну та гуманістичну основу розвитку людини, функціонування суспільства та впливає на правозахист.

Етичний вимір уяви доцільно дослідити в координатах метаантропології Н. Хамітова й соціальної метаантропології С. Крилової.

Завдяки метаантропології Н. Хамітова [1] ми можемо прослідкувати вплив уяви на гуманістичний розвиток людини, формування її моральних цінностей в координатах буденного, граничного і метаграничного вимірів буття людини. Буденне буття людини звужує застосування уяви в комунікації, адже зосереджене передусім на волі до самозбереження й продовження роду [1, с. 41–42]. Граничне буття людини, в якому уява використовується в контексті реалізації волі до влади й волі до пізнання і творчості, відкриває можливості для розвитку власної особистості, часто-густо – для влади над іншою особистістю й суспільством [1, с. 43–44].

Нарешті, метаграничне буття, що формується волею до любові, свободи й співтворчості, робить уяву рушієм і способом актуалізації філософського світогляду – самостійного, критичного, творчого, цілісного, завдяки якому особистість відкривається до Іншого у демократичній, партнерській взаємодії.

Отже, метаантропологія як методологічна стратегія дає змогу зрозуміти як зміна пріоритетів волі впливає на зміст уяви і ставлення до Іншого, що впливає на дії щодо нього [1, с. 45].

С. Крилова, розвиваючи принципи метаантропології щодо соціального виміру буття людини [2, с. 112–121], розглядає суспільство в буденному бутті як таке, що зосереджене на самозбереженні і продовженні роду. В сучасних виявах такого суспільства у колективному позасвідомому самозбереженні часто домінує над збереженням роду. В результаті в цьому вимірі соціального буття люди часто лише виживають без здійснення розвитку і удосконалення.

За С. Криловою, суспільство в своєму граничному бутті хоча й прагне до пізнання і творчості, культурного розвитку в особах своїх активних діячів, вчених, митців, філософів, проте може бути мотивоване волею до влади і панування підприємців й політиків, створюючи стратегії взаємовідносин, засновані на маніпуляціях і страхах [2].

Суспільство метаграничного буття обирає стратегії взаємовідносин, заснованих на партнерстві та толерантності, гуманізмі, актуалізуючи духовно-практичний потенціал членів суспільств, що дає «новий онтологічний рівень еволюціонування» [2, с. 115] такого суспільства.

Ми вважаємо, що етичний аспект уяви має розглядатись у комплексі з аксіологічним, оскільки в контексті дослідження уяви в зазначених екзистенціальних вимірах метаантропології моральне й ціннісне буття людини та суспільства тісно переплітаються, що відповідає їх єдності в конкретних життєвих реаліях.

В результаті ми можемо зробити ключове припущення, що права людини без здатності уявити й пережити цінність Іншого і діалог з ним як благо стають порожніми – їм не може допомогти жодна формалізація та юридична кодифікація. Адже права людини є «захистом від відчуття втрати людської гідності» [3, с. 333–363].

Таку ідею в правовій площині розвиває і український вчений А. Крижанівський, наголошуючи на важливості уяви, що створює образи правого порядку, які є одночасно результатом та ідеальною формою відбиття стану правової упорядкованості суспільного буття у свідомості людини [4, с. 18], а дослідниця правничих наук Н. Арабаджи співвідносить образи правового порядку з пануючими у суспільстві цінностями та виводить поняття аксіологеми правового порядку як концепту, що прив'язує такий образ до наявного в суспільстві правового явища [5, с. 18–21]. Тут аксіологема правового явища постає через призму інтерпретації правової цінності, а правова цінність є динамічною і залежить від узагальнених уявлень членів суспільства про закон, право та справедливість.

Отже, нові виклики і кризи все нагальніше загострюють проблему необхідності як етичного, так і аксіологічного повороту у дослідженні та розумінні уяви.

Ми відстоюємо такий важливий постулат: уява як образне мислення, що не суперечить моралі й гуманістичним цінностям, є основою реальної правозахисної практики. Для українців, що сьогодні живуть в трагічних умовах проживання війни, де звичний етичний консенсус зруйнований, уява про краще життя – життя після війни – стає моральним ресурсом та ціннісною мотивацією. Уява дає нам образ бажаного життя після війни, виступаючи водночас наряддям і джерелом альтернатив [6]. Цей образ майбутнього є цінністю, заради якої люди йдуть на добровільні жертви у війні: добровольці, волонтери, правозахисники, активісти – люди, для яких цінність гуманістичного і вільного образу майбутнього їх країни є ключовою.

Гуманістичний і вільний образ майбутнього країни неможливий без забезпечення прав людини. Для того щоб права людини стали самоочевидними й органічними, звичайні люди повинні актуалізувати нове розуміння цінності Іншого, моральних взаємин з ним. В термінах метаантропології, як ми побачили вище, це можливо через досягнення філософського світогляду.

В граничному бутті війни актуалізується моральний і ціннісний вибір між життям і свободою. Гарний приклад – діалектика життя й свободи в граничних випробуваннях за Г.В.Ф. Гегелем: обираючи життя, ти стаєш рабом, обираючи свободу – паном, і не просто паном, хазяїном майна чи Іншого, а хазяїном власної долі. Свобода – це і є гуманістичний ціннісний вибір, вибір реалізації власних прав [7, с. 141–145].

Зараз ми можемо спостерігати наслідки наших виборів: коли росія напала на Україну, більшість українців вибрало свободу, виходячи на протести проти окупаційної влади, змінюючи своє звичне життя на життя у війні (мобілізація, волонтерство тощо), тоді як суспільства країн Європи поки що обирають життя, а не свободу, заперечуючи загрози війни. В росії ми спостерігаємо їхній вибір не свободи, але й не життя. Їхнє суспільство побудоване на цінності влади, яка, в свою чергу, заснована на насильстві, що ми можемо спостерігати у новинах про арешти, судові справи над не тільки пересічними людьми, але й замогутніми, впливовими представниками бізнесу, лідерами думок. Саме заради влади інших населення росії змушене віддавати своє життя.

Таким чином, нас цікавить феномен уяви як здатності до створення морального і ціннісного простору буття.

Розглянемо уяву з точки зору її спроможності до утворення та переоцінки цінностей. Ця спроможність ґрунтується на глибинній властивості уяви бути джерелом альтернатив. Уява – це активна трансцендентальна здатність, яка проєктує альтернативні світи, створює ще не наявні моделі й перспективи. Вона дає змогу вийти за межі будь-якої реальності та помислити цілий спектр альтернативних станів речей – іншу форму буття, іншу спільноту, іншу етичну або юридичну норму. При цьому уява – не втеча від реального, а форма прориву в Інше. «Уява – це не ілюзія, це експеримент над можливим», – зазначає П. Рікер і далі пояснює: «через уяву ми конструюємо смисл часу і наших життєвих досвідів, уявляючи можливі світи, які формують наше розуміння реальності» [8, с. 52].

Більше того, згідно з думкою Е. Левінаса, тільки уява відкриває онтологію Іншості. Лише уява, за Е. Левінасом, дає змогу зламу байдужості «тотальності», в якій Інший – це просто ще одна людина [9]. Людиноцентриський підхід дослідника права В. Шафірова теж акцентує увагу на аксіологічному аспекті застосування права, де внутрішні настрої і цінності, так само важливі в приписах правомірної поведінки, як і її зовнішні прояви. Тут важлива активна позиція самої людини, яка може скористатись своїми правами, розуміючи цінність своїх прав і уявляючи бажане майбутнє через реалізацію цих прав [10, с. 148–155].

Якщо внутрішнього запиту у людини немає, то реалізація такого права відбуватиметься формально. Прикладом цього може бути участь у мітингах, де людина не реалізує своє право, а формально виконує норму закону, яка дає їй змогу брати участь у мітингу з різних причин. Іншими словами, в координатах метаантропології людина буденного буття робить все правильно, бо це відповідає букві закону, але не реалізує своє право повною мірою, адже не бере до уваги справедливості і розумності дій, що створюють цінність і для людини конкретно, і для суспільства загалом.

Людина граничного буття, виконуючи норму закону, що дозволяє брати участь й мітингах, реалізує волю до влади або намагається подолати відчуження через конформізм. Тоді як людина метаграничного буття, беручи участь у мітингу, робить це, уявляючи майбутнє, яке можна змінити і солідаризуючись з іншими людьми, створюючи нові ментальні образи, зусилля розуму, які створюють нову, раніше не наявну реальність.

Отже, уява активує альтернативні горизонти можливого – причому не просто перебирає їх, грається з ними, а вирізняє і надає їм ціннісного значення. «Функція уяви – створювати можливі світи, які кидають виклик нашому уявленню про реальність <...> Уява – це не просто образ, а судження про цінність можливого» [11, с. 22].

Отже уява виступає не просто як стихійна здатність, але й як спосіб формування і переживання моральних цінностей, під якими розуміємо загальнолюдські, гуманістичні цінності. Це важливе уточнення пов'язане із суб'єктивним характером феномена моральних цінностей, адже мораль у суспільстві або спільноті є змінною, відносною і складається з уявлень більшості членів суспільства: суспільство росії має ієрархію «моральних» цінностей, пов'язаних з християнською етикою, адже чітко регламентовані соціальні ролі жінок і чоловіків в суспільстві та формальне слідування релігійним догматам про такі соціальні ролі призвели, в тому числі, до декриміналізації відповідальності за домашнє насильство, обертаючи правопорушення (фізичне, економічне, сексуальне та психологічне насильство в родині) в суспільно-прийнятні дії, за вчинення яких не передбачено кримінальної відповідальності. Інший приклад – суспільство країни Афганістан, яке теж декларує відповідність моральним цінностям, але наслідки зміни законодавства щодо статусу і прав жінок призводять до того, що узаконені дії стосовно жінок не відповідають загальнолюдським (однаковим для всіх людей без умов і застережень) та гуманістичним (таким, що ставлять гідність та права людини в центр світогляду) цінностям. Наприклад, закон забороняє чоловікам, не пов'язаним з жінкою родинними стосунками, торкатись інших жінок. Наслідком цього стали випадки ненадання медичної допомоги жінкам, що опинились під завалами під час землетрусу у 2025 році.

Ця морально-ціннісна зарядженість вищих конструктивних проявів уяви потребує для її осмислення нових концептів і методологічних підходів. Отже, запропоновано розвивати такі підходи, як імагінативна етика й імагінативна аксіологія. На основі цих двох підходів висунемо концепт «імагінативна аксіологема».

Імагінативна аксіологема постає як інтуїція або уявне конструювання, що не зводиться до наявного досвіду, а є цілісною образно-сміисловою структурою, що втілює ціннісний зміст за допомогою непередбачуваних і захопливих форм людської уяви. При цьому важливо усвідомлювати, що імагінативна аксіологема може мати як гуманістичний, так і позагуманний та відверто антигуманний характер. В нашому дослідженні ми маємо на увазі саме гуманістичну імагінативну аксіологему, яка актуалізує усвідомлення цінності людини й реальне забезпечення її прав. Саме такі імагінативні аксіологеми виступають ключовою передумовою для формування уявлень про гідність, свободу, шляхетність, спра-

ведливість, великодушність та стають імпульсами до етичних трансформацій людини і суспільств, в тому числі в контексті прав людини.

Зрештою, як слушно зауважив С. Жижек: «Права людини – це завжди акт уяви. Вони постають тоді, коли ми уявляємо, що бути Людиною – це щось більше, ніж нам казали раніше» [12, с. 23].

Прикладом гуманістичної імагітивної аксіологемі може слугувати, зокрема, знаменита біблійна історія про «вихід з Єгипту», звільнення з рабства, полону, в якій знаходять надихаючу емблему звільнення та шляхетного зусилля найрізноманітніші спільноти, культури та епохи. Як це притаманне структурі гуманістичної імагітивної аксіологемі, нові герменевтичні версії висхідної історії не суперечать їй, а ціннісно збагачують її вплив.

Спробуємо проілюструвати концепт «гуманістична імагінативна аксіологема», звертаючись до інших історичних епох. Античним прикладом гуманістичної імагітивної аксіологемі, яка досі зберігає свою актуальність в контексті тематики прав людини, можна вважати славнозвісну *isopolitia* – результат творчої уяви стоїків, захоплених пошуками розуміння рівності кожної людини як громадянина як перші прояви загальнолюдських цінностей.

Доба Середньовіччя винаходить гуманістичну імагінативну аксіологему *imago Dei* (людина як образ Бога, що має безсмертну душу). Результатом цих зусиль стало формування поняття священності людського життя, що обґрунтовує сучасну концепцію прав людини та гуманістичні цінності.

В модерні часи гуманістична імагінативна аксіологема втілюється в наратив універсальності та невідчуженості прав людини, що належать їй від народження, незалежно від будь-якої влади, культурних та релігійних особливостей. Просвітництво в особі Ж. Руссо пропонує імагінативну аксіологему первісної свободи як базової цінності [13]. Вже мислителі ХХ ст. спробували уявити альтернативну сучасності ідею суспільства без насильства, яка втілюється у концепцію відповідальності за захист (R2P – Responsibility to Protect): хоча й була схвалена на Всесвітньому саміті 2005 року та закріплена в резолюції Генеральної Асамблеї ООН, але досі не стала нормою міжнародного права. Проте дала поштовх до створення перших правозахисних міжнародних організацій після Другої світової війни.

Таким чином, уява може виступати як детектор потенційної системи моральних цінностей, яка ще не здійснена, остаточно чітко не артикульована, але передчуття, антиципація цієї нової системи цінностей вже турбує особистість, спільноту, суспільство.

Уява постає джерелом плюральності світів та сенсів, які ще не відбулися. З іншого боку, уява виступає як знаряддя альтернатив, бо дає змогу протидіяти наявному стану речей, формуючи іншу перспективу, інший порядок, інші цінності. Людський вимір не лише є ключовим в дослідженні прав людини через уяву, але й визначає людину головним суб'єктом творення правозахисту.

В свою чергу, завдяки запропонованому концепту «гуманістична імагінативна аксіологема» відкривається усвідомлення можливості формування ціннісного простору в суспільстві, заснованого на загальнолюдських та гуманістичних засадах. Тоді як права людини без здатності через уяву усвідомити цінність Іншого та вести партнерський діалог залишаються формальними.

Список використаної літератури

1. Хамітов Н. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-те вид., випр. і доп. Київ: КНТ, 2023. 405 с.

2. Крилова С. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ: КНТ, 2022. 563 с.
3. Sliwinski, S. The Childhood of Human Rights: The kodak of the Congo. *Journal of Visual Culture*. 2006. № 5 (3).
4. Крижанівський А. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура: монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 504 с.
5. Арабаджи Н. Аксиологеми правового порядку: поняття та види. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 2.
6. Попович М. Філософія свободи. Харків: Фоліо, 2018. 524 с.
7. Гегель Г. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. Київ: вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
8. Ricoeur P. Time and Narrative (Vols. 1–3). University of Chicago: Press. Ricoeur. 1984. Vol. 1.
9. Levinas E. Totality and Infinity: An Essay on Exteriority. 1969.
10. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1.
11. Nussbaum M. Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life. Boston: Beacon Press, 1996. P. 176.
12. Zizek, S. The Sublime Object of Ideology. London: Verso, 1989. P. 272.
13. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

IMAGINATION AS THE ABILITY TO CREATE A MORAL AND VALUE-BASED SPACE OF EXISTENCE IN LEGAL PRACTICE

Nataliia Dresviannikova

*National Pedagogical Dragomanov University,
Pirogova Str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article considers the phenomenon of imagination as a key component in the formation of moral and value foundations of the individual and society, influencing the development of humanism and human rights protection. The author offers an analysis of the ethical and axiological dimensions of imagination through the prism of N. Khamitov's meta-anthropology and S. Krylova's social meta-anthropology, which describe different levels of human and social existence and their influence on imagination, morality, and values.

Particular attention is paid to the role of imagination in creating value images that transform existence and strengthen human rights practices. Through imagination, a person actualizes a philosophical worldview, opens up to others and forms a humanistic image of the future, which becomes a moral resource in complex socio-political circumstances, particularly in conditions of war.

The article explores the hypothesis of understanding the importance of imagination in the formation of values through its ethical and axiological aspects, which form the basis of human rights protection in society. The article also emphasizes the need to synthesize ethical and axiological approaches for a deeper understanding of imagination, and proposes the concept of imaginative axiology as a holistic figurative-semantic structure that embodies values and changes historically, stimulating ethical transformations. The concept of humanistic imaginative axiology is introduced, which actualizes the awareness of human value and the real enforcement of human rights. Examples of humanistic imaginative axiology's from different eras and cultures (ancient philosophy, the Middle Ages, modern times, modernism, etc.) are given, which

served as the foundation for the concept of human rights, humanistic values, and even the formation of human rights institutions.

Thanks to the proposed concept of 'humanistic imaginative axiology,' there is a growing awareness of the possibility of forming a value space in society based on universal human and humanistic principles.

Keywords: imagination, imaginative axiology, humanistic imaginative axiologem, metaanthropology, social metaanthropology, human rights protection, value space of being.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.10.2025

Дата публікації: 23.12.2025